

***РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ
У СИСТЕМІ ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ***

З М І С Т

	Стор.
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	7
1.1. Поняття про творчі здібності дитини.....	7
1.2. Основні вікові періоди розвитку творчих здібностей і інтересів дитини	13
1.3. Дослідження креативності та творчих здібностей	17
РОЗДІЛ 2 ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ У СИСТЕМІ ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ.....	21
2.1. Можливості сучасного позашкільного закладу щодо розвитку творчих здібностей підлітків.....	21
2.2. Роль позашкільної освіти в житті підлітка.....	24
2.3. Психолого-педагогічні положення щодо організації діяльності позашкільних закладів.....	28
ВИСНОВКИ	32
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	35
ДОДАТКИ	37

ВСТУП

Актуальність дослідження. Ми живемо в час не баченої ще в історії людства науково-технічної революції. Прослідковуючи ситуацію у світі у зв'язку з загальним і економічним розвитком різних країн, фахівці визначили, що найбільших успіхів досягають ті держави, що мають висококваліфіковані кадри працівників у відповідних сферах діяльності тобто фактично, мова йде про інтелектуальний, творчий потенціал кожної держави. Особливо гостро це відчувають ті держави, і серед них Україна, де повільно і малоефективно вирішуються сучасні проблеми, тобто відчувається дефіцит фахівців високого рівня в різних галузях, а в нашому контексті – дефіцит творчих працівників.

Проблеми творчості взагалі і, зокрема, формування її у дітей, які здавна хвилювали людство, залишаються актуальними і в наш час у силу своєї гносеологічної, соціально-педагогічної багатоаспектності.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства дослідження в пізнанні закономірностей творчої діяльності стає необхідною умовою подальшого соціально-економічного прогресу. Одна з важливих передумов цього прогресу – підвищення ефективності, якості навчання і виховання, зокрема всебічний розвиток творчих здібностей дітей та підлітків.

На жаль, сучасна масова школа ще зберігає репродуктивний підхід до засвоєння знань. Часто навчання зводиться до запам'ятовування і відтворення типових способів вирішення задач. Одноманітне, шаблонне повторення одних і тих же дій убиває інтерес до навчання. Діти позбавляються радості відкриття і поступово можуть втратити здатність до творчості.

Серед соціальних інститутів виховання і розвитку особлива роль належить позашкільним навчальним закладам. Вони є невід'ємною частиною мікро середовища (соціуму), що сприяє реалізації індивідуальних психофізичних і соціальних потреб особистості, розкриттю її творчого потенціалу, формуванню соціально-значущих якостей.

Різноманітність форм і методів роботи у позашкільних закладах, їх різноманітний контингент, об'єднання масової, групової й індивідуальної

діяльності, динаміка творчої співдружності з дорослими, задоволення особистісних потреб – усе це значною мірою зумовлює соціалізацію вихованців, формування їх ціннісних і моральних орієнтацій, сприяє розвитку творчих здібностей.

У позашкільних закладах створюються умови, що сприяють емоційно-психологічній захищеності і внутрішньому комфорту, що дає можливість дітям, підліткам не тільки плідно проводити свій вільний час, а й раціонально задовольнити свої потреби в позитивних емоціях радості творчості, домагатися самоствердження, новизни вражень, розширенню кругозору і сфери спілкування.

Уже давно вчені намагалися розгадати загадку творчості. Цією проблемою займалися такі видатні діячі педагогіки, філософії, психології як: Л.С. Виготський, Є.В. Ілленков, Я.О. Пономарьов, Д.Б. Богоявленська, Ю.З. Гільбух, Л.А. Венгер, Н.С. Лейтес, А.К. Дусавицький та інші.

Отже, *проблемою* нашої роботи ми бачимо розвиток творчих здібностей підлітків у системі позашкільної освіти. Її розв'язання пов'язано з пошуком найбільш ефективних способів і засобів навчання, форм організації занять у педагогічному процесі з метою реалізації творчого потенціалу дітей підліткового віку і розвитку їхніх творчих здібностей у системі позашкільної освіти.

Досвід роботи педагогів-позашкільників переконав нас, що проблема оптимізації процесу формування творчих здібностей підлітків у позашкільних закладах не є достатньо розробленою в педагогічній науці і має потребу в додатковому вивченні, а також визначенні засобів, методів і шляхів її розв'язання.

Враховуючи недостатню розробленість і практичне значення проблеми ми обрали **темою** свого дослідження: **«Розвиток творчих здібностей підлітків у системі позашкільних закладів»**

Об'єкт дослідження – педагогічний процес у позашкільному навчальному закладі.

Предмет дослідження – педагогічні умови розвитку творчих здібностей підлітків у діяльності позашкільного навчального закладу.

Мета дослідження – виявити та обґрунтувати сукупність педагогічних умов формування творчих здібностей підлітків у процесі їх навчання в позашкільному закладі.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на тому, що оптимальний розвиток творчих здібностей підлітків – вихованців, учнів позашкільних навчальних закладів можливий за умови впровадження відповідних психолого-педагогічних умов щодо організації діяльності позашкільних закладів.

Відповідно до мети й гіпотези визначено такі **основні завдання дослідження**:

1. Вивчити сучасний стан проблеми розвитку творчих здібностей вихованців позашкільних навчальних закладів в науковій, методичній літературі та педагогічній практиці.

2. Виявити особливості розвитку творчих здібностей підлітків.

3. Дослідити основні вікові періоди розвитку творчих здібностей.

4. Дослідити найбільш ефективні педагогічні умови, що сприяють розвитку творчих здібностей підлітків у системі позашкільної освіти.

У процесі роботи ми використовували такі **методи дослідження**:

а) теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, моделювання, систематизація, узагальнення теоретичних і експериментальних даних;

б) емпіричні: опитування (анкетування, інтерв'ювання, бесіда).

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що у ній розширено уявлення про феномен творчих здібностей особистості; обґрунтовано актуальність комплексного дослідження проблеми формування творчих здібностей у підлітковому віці, детерміновано зміст та структуру цього явища, визначено ефективні шляхи його формування в діяльності позашкільного навчального закладу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використовувати розроблені в процесі дослідження методичні рекомендації у роботі педагогів позашкільних навчальних закладів.

РОЗДІЛ 1

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Поняття про творчі здібності дитини

Наша повсякденна уява про творчість не повністю відповідає науковому розумінню цього слова. У звичайному уявленні творчість є пріоритетом деяких вибраних людей, геніїв, талантів, що створили великі художні твори, зробили великі наукові відкриття чи винайшли щось у сфері техніки. Ми охоче визнаємо і легко визначаємо творчість у діяльності Толстого, Едісона і Дарвіна, але нам часто здається, що в житті простої людини цієї творчості немає зовсім.

Однак такий погляд є помилковим. Діапазон творчих задач надзвичайно широкий за складністю – від знаходження несправності в моторі чи розв’язання головоломки до винаходу нової машини чи наукового відкриття, але суть їх одна: при вирішенні цих питань відбувається акт творчості – винаходиться нове рішення чи створюється щось нове.

Питання про розвиток здібностей виникло не сьогодні. Двісті років тому два відомих французьких філософа – Клод Адріан Гельвецій і Дені Дідро вели між собою суперечку. Вони обидва були атеїстами та матеріалістами і головною силою, покликаною перетворити світ, вважали виховання.

Гельвецій стверджував, що “усі люди із звичайною нормальною організацією володіють однаковими розумовими здібностями” [50, 127], отже, виховання повинне активно формувати розумові здібності. Дідро вважав, що виховання може розвинути тільки те, що дала в зародку природа, і тому функція виховання – дати поштовх для розвитку здібностей, закладених у людині [50, 127].

Ми вважаємо, що ідея вимірювання здібностей може бути продуктивною. Але для того, щоб вимір дійсно дав очікувані результати, необхідно знати, що саме ми вимірюємо.

Здібності – одне з найбільш загальних психологічних понять. У вітчизняній психології багато авторів давали йому розгорнуті визначення. Зокрема, С.Л. Рубінштейн розумів під здібностями “складне синтетичне утворення, що містить у собі цілий ряд даних, без яких людина не була б здатна до якої-небудь конкретної діяльності, і властивостей, що лише в процесі певним чином організованої діяльності виробляються” [45, 76].

В.М. Теплов запропонував три емпіричних по суті ознаки здібностей, що і лягли в основу визначення, яке найчастіше використовується фахівцями:

1) здібності – це індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої;

2) здібності – це тільки ті особливості, що мають відношення до успішності виконання діяльності чи деяких інших діяльностей;

3) здібності не зводяться до знань, умінь і навичок, що вже вироблені у людини, хоча й зумовлюють легкість і швидкість набуття цих знань і навичок [44, 12].

Здібності і знання, здібності й уміння, здібності і навички не тотожні поняття. Стосовно навичок, умінь і знань здібності людини виступають як деяка можливість. Музичні здібності, що виявилися у дитини, ні в якому разі не є гарантією того, що дитина однозначно стане музикантом.

З іншого боку, не можна говорити про здібності людини до музики, якщо її не намагалися навчати, якщо вона не набула ніяких навичок, необхідних для музичної діяльності. Тільки в процесі спеціального навчання музиці може з'ясуватися – чи є у дитини, яку ми навчаємо, здібності. Це виявиться у тому, наскільки швидко і легко вона засвоює прийоми музикування.

Чим здібніша дитина, тим легше вона засвоює інформацію від суспільства і тем більше нової інформації вона надає суспільству, тобто виявляє себе творчо. Причому творчість дитини може виявлятися не в якихось наукових

результатах (вони недоступні їй), а саме в тих питаннях, що вона задає собі, батькам, учителю.

Таким чином, однією з перших ознак розумових здібностей дитини є той факт, що дитину легко вчити. Але якщо ми обмежимося цим твердженням, ми перетворимося у вчителів, для яких здібність з'являється лише в одній формі: як здібність вчитися [37, 28-29].

Мільйони дітей опановують мову, малювання, музику, математику, літературу. Але опановують по-різному, і результати отримують різні. Під час навчання дитині передаються знання й уміння, а що стосується певних здібностей, то їхній розвиток відбувається найбільш складним шляхом – у процесі самостійного оволодіння діяльністю, якої вчиться дитина. Ступінь розвитку тих чи інших здібностей у різних людей, що займаються однієї і тією же діяльністю, виявляється різним в силу того, що, опановуючи діяльність, кожна дитина сама “відкриває” здібності, що приховуються у ній. Здібності є у всіх, але у виявленні здібностей з'являються індивідуальні розходження [37, 73].

Здібності виявляються не в знаннях, уміннях і навичках, як таких, а в динаміці їхнього набування, тобто в тому, наскільки за інших рівних умов швидко, глибоко, легко і міцно здійснюється процес оволодіння знаннями й вміннями, істотно важливими для даної діяльності.

Отже, здібності – це індивідуально-психологічні особливості особистості, які є умовами успішного здійснення даної діяльності і які виявляють розходження в динаміці оволодіння необхідними для неї знаннями, уміннями і навичками [34, 441].

У психології розрізняють загальні (розумові) і більш спеціальні здібності. Загальні здібності містять у собі:

- якості розуму – широта і глибина розуму, гнучкість, послідовність, самостійність, швидкість думки;
- якості пам'яті – жвавість, повнота, точність і міцність запам'ятовування, спостережливість, що важлива для винахідника, письменника, вченого тощо.

Ю.З.Гільбух пропонує таку характеристику загальної розумової обдарованості:

- надзвичайно ранні прояви високої пізнавальної активності і допитливості;
- швидкість і точність виконання розумових операцій;
- стійка увага й оперативна пам'ять;
- сформованість навичок логічного мислення;
- багатство активного словника;
- швидкість і оригінальність вербальних (словесних) асоціацій;
- яскраво виражена установка на творче виконання завдань;
- розвиненість творчого мислення й уяви;
- володіння основними компонентами уміння вчитись[9, 44].

Ю.З. Гільбух у книзі “Розумово обдарована дитина” розглядає таку структуру здібностей: загальні – розумові; спеціальні – спортивні, соціальні, музичні тощо[10]. Схематично їх співвідношення ми зобразили на рисунку 1.1.

Кожен з цих типів, а він відповідає поняттю групових здібностей, містить у собі ряд видів. А кожний з видів може розглядатися як спеціальні здібності.

Розумові здібності поділяються за предметною ознакою на: математичні, здібності до вивчення гуманітарних наук тощо.

Технічні здібності поділяються на два види: інженерні (конструкторсько-винахідницькі) і здібності до технічної майстерності.

Художні здібності підрозділяються на літературні, музичні, хореографічні, здібності до малювання тощо.

Соціальні здібності містять у собі здібності, які відносяться до організаторської діяльності в різних сферах життя суспільства (правові, педагогічні тощо) [10, 23]

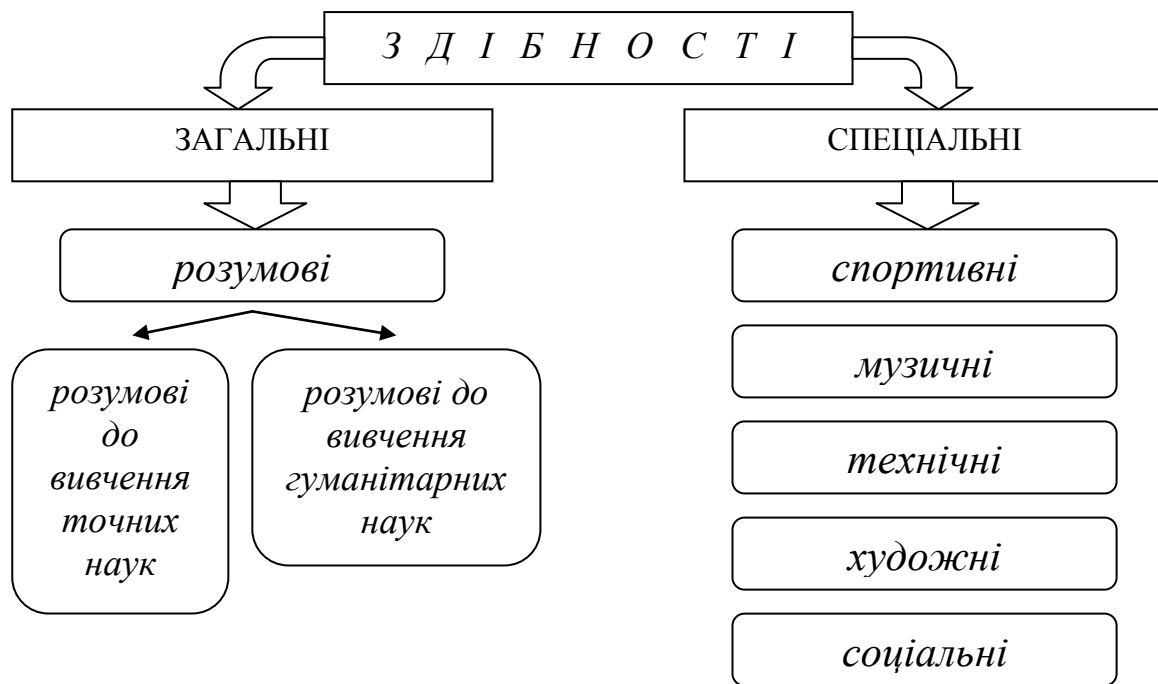

Рис. 1.1. Структура людських здібностей за Ю.Гільбухом

Тут можливе таке пояснення: чим більше спеціальним є даний вид здібностей, тим частіше зустрічаються його ранні прояви.

Здібності виявляються в діяльності: чим більше розвинута в людині здібність, тим успішніше вона здійснює діяльність, швидше її опановує, а процес оволодіння діяльністю і сама діяльність даються їй суб'єктивно легше, ніж навчання чи робота в тій сфері, у якій вона не має здібностей.

Ми ніколи не прослідкуємо розвиток здібностей дитини із самого початку, з раннього дитинства. Розмова про здібності починається або тоді, коли вони вже досить сформувалися і «виявили» себе, або коли ми починаємо навчати дитини якої-небудь нової для неї діяльності (математиці, музиці, літературі) і звертаємо увагу на успіхи і швидкість просування.

Але до цього часу встигає пройти ціла епоха в житті дитини, насичена досягненнями і відкриттями, про які ми і не підозрювали, чи, у всякому разі, не задумувалися.

Німецький хімік і філософ Вільгельм Оствальд затверджує, що «геній узагалі не передається в спадщину. Сестри і брати геніальної людини

здебільшого не є особливо видатними; точно так само нічим зазвичай не видаються ні батьки, ні нащадки геніальної людини”.

За «задатки» проти «набутих здібностей» начебто говорить порівняння дітей, що виховуються в однакових умовах і усе-таки виявляються дуже різними за своїми здібностями. Але «однакові умови» – це міф. Діти, що виростають в одній родині, насправді ніколи не мають однакових умов для розвитку здібностей. Адже умови розвитку здібностей – це не просто оточуючі дитину речі, люди, виховуюче середовище. Здібності розвиваються в діяльності. Але хіба коли-небудь існували дві дитини, що завжди рівною мірою займалися б однієї і тією же діяльністю? Дитина не «пасивний» об'єкт зовнішніх впливів: вона сама вступає у різні відносини з оточуючим світом, вибирає в навколишньому те, що її більше цікавить. У результаті, для кожної дитини складається своє «мікросередовище», визначене безліччю різноманітних обставин, що мало враховуються.

Під терміном «середовище» у педагогічній і психологічній літературі розуміють весь комплекс зовнішніх факторів, що впливають на процес розвитку. Цей комплекс можна умовно розділити на макросередовище і мікросередовище.

У сучасній психолого-педагогічній науці було прийнято виділяти і ставити на один рівень з генотипом і середовищем третій фактор – виховання. І навіть більш того, йому надається роль ведучого. Тільки виховання, як цілеспрямований вплив на особистість, здійснюване спеціально підготовленими для цього людьми, здатне сформувати особистість відповідно до визначених ідеологічних установок.

Соціальне середовище є дійсний важіль виховного процесу, і вся роль вихователя зводиться до керування цим важелем. В основу виховного процесу повинна бути покладена особиста діяльність учня, тому що особистий досвід учня являє собою все. Виховання повинне бути організоване так, щоб не учня виховували, а учень виховувався сам, тобто змінював свої природжені реакції через власний досвід. А досвід учня цілком і без усякого залишку визначається

соціальним середовищем. Варто змінитися соціальному середовищу, як зараз же міняється і поведінка людини.

Ми визнаємо важливими для розвитку здібностей всі основні фактори: роль природних задатків, роль середовища – оточення дитини, роль навчання й особливості особистості самої дитини. Доля її не визначена в момент народження: за допомогою батьків і вчителів, власними зусиллями він може досягти високих результатів у розвитку здібностей, навіть якщо його природні задатки не дуже сприятливі.

Якщо людина навіть з найвидатнішими задатками не буде займатися відповідною діяльністю, здібності в неї не розвинуться.

1.2. Основні вікові періоди розвитку творчих здібностей і інтересів дитини

Дані досліджень і спостережень вказують на те, що розвиток здібностей відбувається нерівномірно. У різні періоди може відбуватися особливо інтенсивний розвиток здібностей, або навпаки.

Від 3 до 5 років – час розвитку допитливості, непосидючості й незаперечної віри у свої сили.

1-2 класи – спад всіх інтересів, що не стосується школи, школа сама по собі настільки цікава, що залучає всю увагу дітей.

3-4 класи – час прилучатися до серйозної справи, практична реалізація захоплень, які вимагають розвинутих умінь і навичок. Час подумати, до чого дитину залучити ще, якій майстерності навчити, у який гурток направити. 10 років – вік самий безтурботний і безстрашний – куди б не прийшов (за винятком музичної школи, гуртків хореографії чи фігурного катання) він буде одним із самих маленьких. Вивчення пізнавальної діяльності дітей наприкінці початкової школи свідчить про підвищення дослідницької активності дітей, подальший розвиток їхнього мислення. Ще в 8-9 років діти, читаючи і

спостерігаючи за різними явищами життя, починають формулювати пошукові питання, на які самі намагаються відповісти.

6-7 класи – важливо не пропустити! Час прояву багатьох здібностей. Світ розширився: у школі стало більше предметів. До цього часу багато хто вже майстри своєї справи (хто чим займався), можна говорити, чи є в них талант. Інші почувають у собі нові сили і тільки підбираються до улюбленого предмета.

Перехідний підлітковий вік. Діти у цей період швидко змінюють свої інтереси. Одне захоплення витісняє інше, не давши йому зміцнитися. Чим менше інтерес, тим легше він замінюється. Інтерес може і зовсім зникнути тому, що якимось самою собою вичерпується справа, що займала; дитина доходить до меж, доступних їй. Підлітки кидають улюблені заняття тому, що в них з'являється вікова вимогливість до себе, їх вже не задовольняють абиякі результати роботи, а кращих вони домогтися не можуть. Це час керування інтересів товаришів, вони цілком під їхнім впливом. Колишні захоплення вважають “дитинством”, а новим ще не час. Звичайно це інтереси досить пасивні. Немає внутрішньої причетності до науки, до предмету, що цікавить, немає внутрішнього обов'язку знати все про предмет. Трапляться стаття, прочитають, а спеціально шукати не стануть. Є рух: увесь час щось нове.

Є й така група підлітків: ті, хто втратив дитячі інтереси і не знайшов нові, гідні його нинішнього віку. Утворився вакуум: його заповнюють час, проведений в пустих розмовах з однолітками, перегляд телепередач та читання книжок, що не приносять жодної користі.

13-14 років – вік критичний у всіх відношеннях. Але якщо дитина ввійде в перехідний вік зі стійким захопленням, то вона переживе цю найскладнішу епоху набагато легше, ніж її однолітки.

9-11 класи – самий відповідальний період. Час, коли інтереси зв'язують з майбутньою професією. Пора визначатися, вибір інтересу обмежується свідомістю власних можливостей. Час сумнівів. Одні коливаються, інші хапаються за книги, читають спеціальну літературу, для третіх питання вже

давно вирішене й у душі вони вважають себе фізиками, лікарями, танцюристами. Іспити ці не тільки для дітей. Якщо до 10 класу в дитини ясно визначилась схильність, якщо він любить обрану справу, то виходить, що уся стратегія виховання була правильною й успішною. Зміст її життя складе праця, що приносить задоволення.

За даними К.А. Аріскіної, зв'язок між інтересом до одного з предметів і професійним інтересом виявляється при переході з 6 у 7 класи і чітко виявляється, тільки починаючи з 8 класу.

У підлітковому віці спостерігається розвиток обсягу уваги, здатності до переключення і розподілу уваги і підйом стійкості уваги. Разом з тим у підлітків погіршуються результати навчальної діяльності. Це відбувається тому, що понятійні здібності підлітка, на відміну від здібностей молодшого школяра, набувають нової якості. Це відбувається завдяки росту понятійного, абстрактного мислення. Підліток може оперувати поняттями, міркувати про властивості і якості предметів, будувати гіпотези, планувати дослідницьку діяльність і таким чином освоювати багато інформації.

Причини неуважності підлітка лежать у суперечливості самого вікового періоду: підліток здатний придумати спосіб запам'ятовування нової формули, тобто керувати своєю пам'яттю, може побудувати гіпотезу, тобто направляти, регулювати процес свого мислення тощо, але йому дуже важко керувати своєю особистістю.

Розумова діяльність підлітка і його поведінка залежать від стану його мотиваційної сфери. Підліток уважний лише тоді, коли це зв'язано з його актуальними потребами і переживаннями.

Усі інтимні переживання підлітка тією чи іншою мірою пов'язані з пошуком себе, з пізнанням своїх здібностей і можливостей, і з прагненням дізнатися, як оцінюють його оточуючі, з постійним перебиранням на себе різних дорослих ролей і гострою необхідністю у формуванні власного образу “Я”.

Це для підлітка головне. І якщо те чи інше навчальне завдання сприяє розвитку особистості, якщо навчальна ситуація стикається з переживаннями, якщо характер і форми спілкування з підлітком дають йому можливість зайняти позиції дорослої людини, то увага стає чіткою і концентрованою.

Ми з'ясували, що здібності, як правило, розвиваються поступово. Крім того, їхній розвиток відбувається в дуже різних сферах діяльності. На визначених вікових ступенях індивідуальний розвиток створює сприятливі передумови для формування визначених здібностей.

1.3. Дослідження креативності та творчих здібностей

Першим вченим який від теоретичних міркувань про здібності спробував перейти до їх практичного вивчення був англієць, психолог, соціолог, учений, географ і антрополог Френсіс Гальтон.

Талант за Ф.Гальтоном – суто спадкоємна якість. Свої погляди він спробував обґрунтувати за допомогою широко задуманих досліджень. Він зібрав відомості про 300 сімей, які нараховували в цілому до 1000 чоловік, яких, на думку Ф.Гальтона, можна було віднести до числа талановитих.

Результатом його досліджень у 1875 р. була опублікована книга «Спадковість таланту. Її закони і наслідки», де автор зробив висновок, що таланти передаються в спадщину або по батьківській або по материнській лінії. Однак висновки Ф.Гальтона не мали наукової вірогідності. Єдиний висновок, що міг бути зроблений за матеріалами Ф.Гальтона, полягав у тому, що сім'ї заможних, знатних людей складають сприятливе середовище, де можуть розвинути якості, необхідні для заняття інтелектуальною працею. Ніяких висновків про спадкоємну схильність до тих чи інших професій на підставі даних Ф.Гальтона жоден дослідник не зважився зробити.

Прагнучи науково обґрунтувати свої ідеї, Ф.Гальтон спробував створити метод, що дозволяє більш точно визначити здібності людини. Він розробив ряд коротких іспитів, що дозволяють вимірювати розходження між людьми за

такими якостями, як реакція шкіри на температуру «дотику», гострота зору, нюху, смаку і «м'язового почуття», швидкість суджень тощо. Подібні іспити Ф.Гальтон назвав розумовими тестами (від англійського «test» –іспит, проба).

Довгий час слідом за Ф.Гальтоном тестами вимірювали розходження в найпростіших якостях – чуттєвості, швидкості реакції тощо.

Але поступово ставало ясным, що не ці якості в дійсності визначають успіхи людей у навчанні і трудовій діяльності.

На початку нашого століття французький психолог Альфред А.Біне розробив тести нового типу, в основу яких було покладено спробу виміряти розум дитини, її здатність міркувати, інакше кажучи, його «тямущість» і «кмітливість». А.Біне назвав свою систему тестів «метричною шкалою інтелекту». Розумовий розвиток дітей стали вимірювати їхнім «розумовим віком», тобто тим, який набір тестів може виконати дитина, а співвідношення розумового віку з хронологічним (дійсним) стало розглядатися, як показник розумового інтелекту – «коефіцієнт інтелекту» IQ KU.

$$KU = YB : XB \cdot 100, \text{ де}$$

KU – коефіцієнт інтелектуальності в балах;

YB – розумовий вік у місяцях;

XB – хронологічний вік у місяцях;

100 – константа, що використовується з метою вираження KU у цілих числах.

Сам А.Біне вважав, що його тести вимірюють «природну» уроджені розумові здібності, що дозріває з віком і не залежить від рівня умов життя [4, 14].

Вище ми вже зазначили помилковість такої думки. Науці відомі і протилежні результати досліджень.

У 1921-1922 роках американець Леон Термен провів дослідження школярів у Каліфорнії і відібрав 1,5 тис. дітей, що мали високий IQ. Обстеження тривало 24 роки. З'ясувалося, насамперед, що на результати тестових іспитів впливають умови життя, виховання і навчання.

При масовому дослідженні американських новобранців у період 2-ї Світової війни виявилось, що вони в середньому на 38 % «розумніше», чим новобранці 1-ї Світової війни. Це можна було пояснити тільки загальним ростом створення умов і культури, що вплинули на рівень розв'язання тестових задач, але ніяк не зміною здібностей [4, 15].

Творчість – це завжди створення нового оригінального продукту. Як засвідчив «Каліфорнійський лонгітюд», високий інтелект – це ще не гарантія творчості. Діти з високим IQ виявилися соціально більш успішними і соціально більш адаптованими. Однак, з такої вибірки (близько 500 осіб) ні одна не виявила себе, як творча особистість.

Вважалося, чим вище рівень розумових і спеціальних здібностей, тим більше творча віддача людини. Однак практика показала, що це далеко не так. Крім того, при тестуванні незмінно «провалюються» люди не тільки з низьким рівнем здібностей, але і дуже талановиті, з оригінальним складом розуму.

Наступні дослідження творчих особистостей визначили, що для них характерний середній рівень інтелекту, висока пізнавальна мотивація і висока креативність (Додаток А).

Це підштовхнуло американських тестологів зробити переоцінку накопичених тестологією цінностей. Результатом з'явилося протиставлення інтелектуальної обдарованості і творчої обдарованості (креативності). Тут для творчої обдарованості виділяються такі параметри:

- швидкість думки (кількість ідей, що виникають в одиницю часу);
- гнучкість думки (здатність переключатися з однієї ідеї на іншу);
- оригінальність (здатність генерувати ідеї, що відрізняються від загальноновизнаних поглядів);
- допитливість (чутливість до проблем у навколишньому світі);
- здатність до розробки гіпотези;
- «іррелевантність» (логічна незалежність реакції від стимулу);
- фантастичність (повна відірваність відповіді від реальності при наявності логічного зв'язку між стимулом і реакцією).

У 1960 році американські тестологи Гетцельс і Джексон публікують дані, що свідчать про відсутність залежності між показниками інтелекту і креативності. Мозок діє, а логіка гальмує, виконуючи роль внутрішнього критика.

Серед принципів нової теорії, що повинна відбити діалектику наступності і новаторства в розвитку творчих здібностей, сьогодні широко представлений принцип креативності. Креативний – вищий – від латинського “creatio” – творити, діяти – орієнтація на творчі процеси.

Креативність (творча здібність) забезпечується трьома групами факторів:

- 1) біологічні передумови;
- 2) особлива організація психологічної діяльності;
- 3) відповідний соціум.

До біологічних передумов відносять високу мобільність нервової системи, що забезпечує швидку передачу нервових імпульсів і широту зв'язків, високий емоційний потенціал, витривалість, що забезпечує працездатність креативних геніїв; особливу організацію психічної діяльності.

Д. Богоявленська розглядає творчість як особистісну рису, в основі якої лежить прагнення, не стимульоване зовні, виходити за рамки даного завдання, тобто визначення внутрішньої пізнавальної мотивації.

Для творчої особистості властива орієнтація не на результат, а на процес. Для неї характерне пізнання заради пізнання. Якщо пізнавальна діяльність мотивована іншими потребами – матеріальним благополуччям, самоствердженням тощо, то пізнавальна активність припиняється після досягнення результату.

Чи можна на основі рано виявлених здібностей прогнозувати творче майбутнє дитини? Такий прогноз дати неможливо. Усе залежить від того, як піде формування її особистості. Також виняткова пластичність психічних процесів дитини, її вразливість, обумовлює способи впливу на навколишній світ, якісні особливості протікання психічних процесів.

РОЗДІЛ 2

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ У СИСТЕМІ ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

2.1. Можливості сучасного позашкільного закладу з розвитку творчих здібностей підлітків

Творчо обдарованих підлітків сотні, якщо не в тисячі разів більше, ніж гарних художників, поетів, музикантів, винахідників. Це факт, що піддається і песимістичному й оптимістичному тлумаченню. Сьогодні ми говоримо, що не талановитих дітей не має.

Висновок багатьох психологічних досліджень полягає в тому, що творчі досягнення статистично не зв'язані з навчальною успішністю в школі. Багато великих людей (Дарвін, Гегель, Гумбольдт, Наполеон, Вагнер, Верді, Шиллер, Свифт, Шеридан, Уордсворт, Гейне та ін.) у шкільні й студентські роки погано встигали і не вважалися особливо здібними.

Хіба не дивно, що дитина, яка протягом усього свого шкільного життя вивчає кращі здобутки художньої літератури, не тільки не одержує імпульсу до власної літературної творчості, але в більшості випадків не стає навіть кваліфікованим читачем, не набуває навіть звички до читання?

Оскільки шкільна програма регламентована, дитяча і юнацька творчість набагато повніше і яскравіше виявляється поза класом, у наукових секціях чи у сфері дозвілля, де вона може зберігати вільні ігрові форми. Своєрідність позашкільного навчання і полягає в тому, що його головною метою є формування здібностей, розвиток творчої особистості.

Позашкільна освіта та виховання – процес безперервний. Він не має фіксованих термінів завершення: послідовно переходить із однієї стадії у другу від створення умов, сприятливих для творчої діяльності дітей та підлітків, до

забезпечення їх співробітництва у творчому процесі та самостійної творчості, які формують потребу особистості у подальшому творчому сприйнятті світу.

Зміст позашкільної освіти та виховання у порівнянні з базовою і професійною освітою ґрунтується на інших засадах. Такими засадами є особисті замовлення дітей і їх батьків. Ці замовлення постійно розвиваються, варіюються в чому і простежується безперервна динамічність цієї ланки освіти, її нестандартність та варіативність.

Особливість позашкільного навчально-виховного процесу полягає у проектуванні таких педагогічних методик та технологій, що могли б якнайповніше допомогти дітям зорієнтуватися і самореалізуватися у складній багатогранній соціокультурній ситуації..

Головна мета позашкільної освіти та виховання – створення умов для творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку дітей та учнівської молоді у вільний від навчання час, підготовка підлітків до життя в умовах переходу до ринкової економіки при впровадженні якісно нових форм і методів організації позашкільної життєдіяльності підлітків, задоволення їх освітніх потреб шляхом залучення до науково-експериментальної, дослідницької, технічно-конструкторської, художньої, декоративно-прикладної, еколого-природничої, туристсько-краєзнавчої та інших видів діяльності.

Організація позашкільної діяльності дітей та учнівської молоді є одним з резервів підвищення якості та інтенсивності вирішення завдань суспільства в галузі освіти.

Основними завданнями позашкільної освіти та виховання є:

1. Формування суспільно-громадського досвіду особистості;
2. Розвиток, стимулювання та реалізація її духовного і творчого потенціалу;
3. Створення систем пошуку, розвитку, підтримки юних талантів і обдаровань для формування творчої та наукової еліти у різних галузях суспільного життя;

4. Залучення до особистісно-значущих соціокультурних цінностей, потреба у яких не забезпечується системою базової освіти;

5. Задоволення її потреб у професійному самовизначенні;

6. Забезпечення соціально-педагогічного захисту неповнолітніх та організація їх дозвілля;

7. Розвиток психофізичних ресурсів, зміцнення здоров'я, підтримка високої працездатності протягом всього періоду навчання;

8. Виховання вольових якостей, формування активної життєвої позиції, здорового способу життя засобами фізичної культури та спорту.

У ході нашого соціологічного дослідження нами було з'ясовано, що позашкільні заклади міста Свердловська працюють за певними напрямками, які мають створити умови для професійної орієнтації та самовизначення особистості, від формування стійких мотивів до самореалізації у професійній діяльності, підготовку молоді до змін професій, адаптації до ринкової економіки. На підставі дослідження нами було розроблено схему напрямів роботи позашкільної освіти, зображену на Рис. 1.2.

Рис. 1.2. Основні напрями позашкільної освіти та виховання

Для перетворення проблеми навчання і розвитку в проблему виховання і розвитку необхідно розробити й особливі, специфічні для сучасної проблеми теоретичні положення і принципи. Розробка теоретичних основ і практичних рекомендацій для розв'язання проблеми виховання і розвитку вимагає багатьох і складних досліджень.

Позашкільна освіта дітей – необхідна ланка у вихованні багатогранної особистості, в її освіті, в ранній професійній орієнтації.

У нашому місті створено всі умови для розвитку творчих здібностей підлітків у системі позашкільних закладів.

Зараз у м.Свердловську працюють:

- СЦ ДЮТ «Мрія»;
- Міська дитяча школа мистецтв;
- Гуртки дитячої самодіяльності в Палаці культури;
- Спортивні гуртки та клуби на базі міського стадіону ім.Горюшкіна;
- Студія писанкарства у міському краєзнавчому музеї;
- Станція юних натуралістів та юних техніків.

2.2. Роль позашкільної освіти в житті підлітка

Багатьма дослідниками позашкільна освіта дітей розуміється як цілеспрямований процес виховання і навчання за допомогою реалізації додаткових освітніх програм. Позашкільна освіта - невід'ємна частина загальної освіти дітей. Що ж вона дає?

- розкриття творчих здібностей;
  - отримання нових знань;
  - залучення до культури, формування моральної позиції;
  - розвиток пізнавальних інтересів;
  - створення умов для особистісного зростання;

- освоєння досвіду спілкування;
- розвиток самостійності;
- допомога у виборі майбутньої професії;
- організація дозвілля;
- всебічний розвиток особистості;

Система позашкільної освіти є важливою умовою для розвитку дитини з урахуванням її індивідуальних здібностей, мотивів, інтересів, ціннісних орієнтацій. У порівнянні з основною світою позашкільна освіта володіє цілим рядом переваг, таких як:

1. Швидке реагування на зміну інтересів суспільства.
2. Гнучкий (творчий) підхід до формування змісту занять.
3. Індивідуальний підхід у навчанні.
4. Можливість швидкого практичного застосування отриманих знань у результаті взаємодії з об'єктами праці, природи, з культурними пам'ятками і т.д.
5. Можливість до професійної підготовки дітей. За даними фахівців, більше 60% дітей не мають яскраво виражених схильностей, інтересів до професійної діяльності.
6. Можливість вільного вибору дитиною видів і галузей діяльності.

Позашкільна освіта дітей різноманітна. Найбільш популярні напрямки пов'язані з технічним моделюванням, танцювальним і прикладним мистецтвом, музикою, спортом, туризмом, художньою творчістю, краєзнавством ...

У гуртках і секціях діти визначають, що вони хочуть дізнатися, вчать ся приймати нестандартні рішення у проблемних ситуаціях. Займаючись спостереженнями, роблять висновки, набувають навичок дослідно-дослідницької діяльності, складають проекти, моделюють різні предмети побуту, техніку, одяг. Вчать ся здобувати інформацію за допомогою різних джерел і грамотно її використовувати.

Ми провели анкетування серед учнів 8-9 класів Свердловського ліцею №1 і дізналися, що(Додаток Г):

- 83,3 % підлітків займаються у гуртках та секціях;

- 66,6% займаються у спортивних секціях;
- 16,6% займаються мистецтвом(музика, танці, малювання);
- 11,1% відвідують гуртки менше року;
- 5,5% відвідують гуртки 1 рік;
- 11,1% відвідують гуртки 1,5 року;
- 22,2% відвідують гуртки 2 роки;
- 5,5% відвідують гуртки 3 роки;
- 16,6% відвідують гуртки 4 роки;
- 11,1% відвідують гуртки 5 років;
- 5,5% відвідують гуртки більше 5 років;
- 66,6% займаються тому, що їм подобається;
- 5,5% займаються заради саморозвитку;
- 5,5% займаються, бо це пов'язано з їхньою майбутньою професією;
- 5,5% порадив вчитель;
- 50% не відчувають труднощів;
- 22,2 іноді відчувають труднощі;
- 11,1% часто відчувають труднощі на заняттях;
- 83,3 % вважають, що заняття приносять їм користь;
- 22,2% хотіли б займатися кожного дня;
- 11,1% хочуть займатися 5 разів на тиждень;
- 16,6% хочуть займатися 4 рази на тиждень;
- 22,2% хочуть займатися 2-3 рази на тиждень;
- 11,1% не хочуть змінювати режим занять;
- 55,5% перебувають у гарному настрої під час занять;
- 44,4 % перебувають у звичайному настрої;
- 83,3 % хочуть продовжити відвідування занять і в наступному році;
- 11,1% не мають часу на позашкільні заклади;
- 11,1% проводять час з друзями, замість секцій;
- 5,5% не знайшли секції, що підходила б їх інтересам;
- 5,5% допомагають батькам;

- 5,5% читають, слухають музику, дивляться фільми у вільний час.

Аналіз опитування серед учнів 8-9 класів(195 учнів) показав, що більшість підлітків займаються у гуртках, віддаючи перевагу спортивним секціям. Переважний термін – близько двох років. Основна причина – вподобання того чи іншого виду діяльності, а під час занять переважає відмінний настрій. Більшість підлітків, які займаються у гуртках та секціях досить довгий час майже визначилися з майбутньою професією.

Таким чином, сучасна позашкільна освіта - це гнучка, динамічна, багаторівнева система, заснована на індивідуальному підході до учнів.

Ми виділили позитивні моменти відвідування гуртків та секцій позашкільної освіти.

1. Заняття в гуртку чи секції – це зміна виду діяльності. Якщо дитина відвідує спортивну секцію, то шкільна розумова активність тут змінюється фізичною.

Якщо це музична школа або художній гурток - творчою. У гуртках прикладної творчості - руховою (моторною) активністю, тобто ручною працею;

2. Заняття в гуртку, секції - це спосіб організації дозвілля. Дійсно, гуртки та секції нерідко є єдиним способом організувати час дитини після школи для працюючих батьків. У дитини, яка відвідує позашкільні заняття, менше шансів потрапити в яку-небудь біду на вулиці, накоїти що-небудь вдома, придбати шкідливі звички (наприклад, навчитися курити або пристраситися до гри на автоматах). Приміщення, призначені для занять з дітьми, в дитячих клубах намагаються обладнати з урахуванням їх інтересів. Їх оснащують іграми, іграшками, матеріалами для творчості, спортивними снарядами.

3. Заняття в гуртку, секції - це спілкування. Як правило, діти в гуртку більш схожі між собою, оскільки в них спільні інтереси. Це полегшує встановлення дружніх відносин. Необхідність досягнення загальної мети допомагає розвивати навички спілкування, вчитися вирішувати конфлікти, відстоювати свою думку і знаходити компроміси. Як правило, в гуртках чи секціях панує більш неформальна обстановка, ніж у школі, зміна кола спілкування. Не пред'являється таких жорстких вимог до дисципліни.

4. Заняття в гуртку, секції сприяють формуванню відповідальності, самостійності. Якщо хочеш відвідувати улюблений гурток, значить, повинен навчитися запам'ятовувати і контролювати безліч речей відразу. Необхідно запам'ятати розклад занять і вчасно на них прийти; принести все необхідне для занять; виконати дані керівником домашні завдання; організувати свій час так, щоб все встигнути: і в школу сходити, і уроки зробити, і мамі з татом допомогти, і з друзями поспілкуватися .

5. Заняття в гуртку, секції сприяють розвитку здібностей.

6. Заняття в гуртку, секції сприяють підвищенню самооцінки. Відвідуючи секцію, займатися в якій справді цікаво, навіть самий невпевнений у собі дитина обов'язково досягне успіху. Ця перемога зміцнить віру в себе, в свої сили. А це дуже необхідно в житті.

Є, звичайно, і негативні моменти:

1. Заняття в гуртку, секції вимагають додаткового часу. Однак навряд чи можна займатися навчанням весь день, необхідний відпочинок. Заняття в гуртку - один з можливих варіантів.

2. Заняття у гуртках та секціях – це додаткові навантаження. Вимоги до школярів, кількість предметів, що вивчаються, складність навчального матеріалу ростуть. І це потрібно враховувати.

Таким чином, ми можемо з впевненістю сказати, що позашкільна освіта має ряд переваг, що допомагають підліткові у реалізації його творчого потенціалу.

2.3. Психолого-педагогічні положення щодо організації діяльності позашкільних закладів

При організації діяльності позашкільних закладів варто спиратися і всіляко розвивати властиві підліткам потреби в самоствердженні, у само здійсненні себе, як особистості, у бажанні стати значущим для інших, у прагненні бути оціненим оточуючими. У той же час у підлітків варто поступово

формувати адекватну самооцінку, знання своїх сильних і слабких сторін. Для цього кожен підліток повинен періодично проходити через психодіагностику своїх основних якостей і особливостей, і йому треба повідомляти результати діагностики й обговорювати їх з ним, для того, щоб розвивати в нього рефлексивну діяльність, потребу і звичку до самоаналізу.

Ефективний розвиток творчих здібностей підлітків проходить лише в процесі різноманітної власної діяльності. При цьому важливо, щоб визначальним мотивом цієї діяльності був внутрішній мотив, безпосередньо пов'язаний зі змістом цієї діяльності. Тому дуже важливо, щоб основна діяльність підлітка в позашкільному закладі мала характер самодіяльності. Саме в ній підліток буде знаходити задоволення своїх найбільш глибоких пізнавальних потреб, інтересів і схильностей, потребу в особистісному саморозвитку, і вона – ця діяльність – повинна приносити йому найбільшу радість і задоволення. Потрібно максимально можливо створювати всі умови для індивідуального вільного розвитку кожного підлітка, але так, щоб він – підліток – був змушений переборювати свої слабкі і негативні сторони, і розвивати й удосконалювати свої здібності.

Самоврядування – це дуже важливо. Діти роблять усе самі, самі організують своє життя. Але коли починаються “творчі справи” – проводять вечір, свято, олімпіаду – дорослі працюють разом з дітьми, на рівних. Участь дорослих забезпечує високу якість кожної справи, а підлітки отримують задоволення, їх інтерес не зникає.

Ми провели дослідження серед підлітків – вихованців гуртків Свердловського ліцею №1. Завдання підліткам 6-7 класу(58 учнів): “Складіть план роботи гуртка. Самі. Що захочете, те і зробимо!”.

Самі підлітки придумують лише 3-4 пункти плану (у кращому випадку): а) дискотека, б) колективний похід (на природу, 3).колективна екскурсія; 4) проведення різноманітних свят.

Це свідчить про те, що коло інтересів підлітків досить вузьке, тому одним з важливих завдань позашкільних закладів є його розширення та розвиток.

Для розвитку творчої активності треба озброювати дітей не тільки практичними, але і дослідницькими методами. У програмах навчання у позашкільних закладах повинні бути представлені методи досягнення цілей творчого розвитку учнів, недостатня орієнтація на власну творчість школярів (написання творів, розробку сценаріїв, розробку приладів, конструкцій тощо).

Комплектування груп повинне бути таким, щоб кожна група була по можливості гомогенною за рівнем розвитку здібностей, особливостей інтересів і схильностей підлітків. При цьому кожному підлітку необхідно дати можливість спробувати себе в різних видах діяльності для того, щоб більш усвідомлено визначити характер своїх здібностей, інтересів і схильностей.

Для того щоб діяльність позитивно впливала на розвиток здібностей, вона повинна задовольняти деякі умови.

По-перше, діяльність повинна викликати в дитини сильні і стійкі позитивні емоції, задоволення. Підлітку необхідно надати можливість випробувати почуття радісного задоволення від діяльності, тоді в нього виникає прагнення за власною ініціативою, без примусу займатися нею. Жива зацікавленість, бажання виконати роботу можливо краще, а не формально, байдуже і байдужне ставлення до неї – необхідні умови того, щоб діяльність позитивно впливала на розвиток здібностей.

По-друге, діяльність дитини повинна бути по можливості творчою. Наприклад, для розвитку літературних здібностей корисно постійно і систематично працювати над написанням нарисів, творів і віршів, і в їх наступному детальному розборі в гуртку; корисні спеціальні екскурсії в природу з установкою на спостережливість і естетичне сприйняття дійсності з наступним барвистим і виразним описом баченого і чутого.

По-третє, важливо організувати діяльність підлітка так, яку б він сприймав як мету, яка завжди набагато перевершує його наявні можливості, вже досягнутий ним рівень виконання діяльності. Особливо мають потребу в усе більш складних і різноманітних творчих завданнях підлітки з уже визначеними здібностями.

У розвитку дитячої творчості потрібно дотримуватися принципу свободи, яка є взагалі неодмінною умовою усякої творчості. Творчі заняття дітей не можуть бути не обов'язковими, не примусовими і можуть виникати тільки з дитячих інтересів.

Але жодного підлітка неможливо змусити відвідувати заняття гуртків просто тому що “так треба”, якщо йому це не цікаво.

Можна виділити кілька умов для успішного розвитку творчих здібностей.

Перша умова – ранній початок розвитку творчих здібностей.

Друга умова полягає в тому, щоб заздалегідь оточити підлітка таким середовищем і такою системою відносин, які б стимулювали найрізноманітнішу його творчу діяльність і поволи розвивали в ньому саме те, що у відповідний момент здатне найбільше ефективно розвиватися. Для цього необхідно з дитинства виявляти інтереси та здібності дитини та спрямовувати її розвиток у відповідних напрямках(гуртках та секціях)(Додаток В).

Третя умова впливає із самого характеру творчого процесу, що вимагає максимальної напруги сил.

Четверта умова полягає в тому, що надана дитині воля не тільки не виключає, а навпаки, припускає ненав'язливу, розумну, доброзичливу допомогу дорослих. Саме складне тут, мабуть, полягає в тім, щоб не перетворювати волю в безкарність, а допомогу – у підказку. Потрібно давати можливість міркувати, не позбавляти труднощів і задоволення зробити нехай маленьке, але відкриття!

Виходячи з вищесказаного ми віділили ряд умов розвитку творчих здібностей підлітків у системі позашкільних закладів:

1. Швидке реагування на зміну інтересів суспільства.
2. Гнучкий (творчий) підхід до формування змісту занять.
3. Індивідуальний підхід у навчанні.
4. Можливість швидкого практичного застосування отриманих знань.
5. Можливість професійної підготовки дітей.
6. Можливість вільного вибору дитиною видів і сфер діяльності.

ВИСНОВКИ

В умовах правової демократичної держави гарантом повноцінного життя народу є цілеспрямоване виховання творчих і всебічно розвинених особистостей, творців, а не безсловесних виконавців, справжніх інтелігентів. Такий підхід до виховання не тимчасовий. Це ідеал прогресуючого життя.

Сучасна масова школа з цими завданнями не справляється з причин функціонального підходу до дитини, відсутності матеріальних умов і не вміння спеціалістів розробити дійсно соціальні програми, які б надали допомогу підліткам знайти місце в сучасному суспільстві. Відомо, що дитина виконує тільки ту роль, яку їй відвели обставини. Маленька роль ростить маленьку особистість. Велика – сприяє розвитку великої особистості. Формування такої особистості не можливе без нових соціальних вражень і переживань.

У розв'язанні цих проблем провідне місце належить позашкільним навчальним закладам, які покликані оперативно реагувати на зміни в соціально-економічній сфері, надавати підліткам можливість виходити за межі звичайного у житті, культурі, природі, науці, економіці з тим, щоб у майбутньому максимально реалізувати свій творчий потенціал у тій галузі, яка їм природно відповідає.

Користуючись даними багатьох досліджень нами розкрито поняття, сутність та актуальність проблеми розвитку творчих здібностей підлітків; виявлено основні фактори, які впливають на розвиток здібностей. Ми ознайомилися і опрацювали літературу, в якій розкривається проблема теорії розвитку механізмів творчості.. Нами виділено особливості роботи позашкільних закладів з розвитку творчих здібностей підлітків, педагогічні умови, та шляхи формування творчих здібностей підлітків в системі додаткової освіти.

Вважаємо за доцільне відмітити, що в сучасній психології не має однозначної думки щодо природи творчого мислення. Одні дослідники

вважають, що здатність до творчості є уродженою, другі – і ми з ними погоджуємося, стверджують, що здібності, креативність можливо і необхідно розвивати. Це положення підтверджується результатами сучасних наукових досліджень, а також нашого дослідження.

Коротко зупинимося на особистому внеску у роботу. В процесі роботи над проблемою ми, спираючись на наукову і науково-популярну літературу, а також на підставі власного педагогічного досвіду з урахуванням одержаних даних, здобули узагальнені положення, висунули припущення, виділили принципи роботи позашкільних закладів, виявили педагогічні умови формування розвитку творчих здібностей підлітків в позашкільних закладах з урахуванням психологічних особливостей підліткового віку тощо.

Таким чином можна констатувати, що у роботі нам вдалося здійснити плани щодо розкриття обраної теми, отже реалізувати її мету.

На наш погляд ця робота може мати теоретичне продовження з позицій постійного розвитку і оновлення сучасної навчально-виховної роботи в системі позашкільної освіти. Для цього є всі підстави тому, що у зв'язку з тим, що соціальні, суспільні та економічні відносини постійно ускладнюються, необхідно вдосконалювати теоретичні знання про особистість, розвиток її здібностей та відповідні методи впливу на неї.

Практично з нашої точки зору, дослідження може мати широке використання. Використовуючи вищевикладений матеріал, можна успішно скласти програму роботи педагогів позашкільних навчальних закладів з розвитку творчих здібностей підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барко В.І., Тютюнников А.Н. Як визначити творчі здібності дитини? – К., Україна.- 1991.- 47 с.
2. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. – М., Знание, 1981.- 60 с.
3. Венгер Л.А. Педагогика способностей. – М., Знание, 1973.- 123 с.
4. Выготский Л.А. Проблема обучения и умственного развития в школьном возрасте. /В сб.: Умственное развитие детей в процессе обучения.- М.-Л., 1935.- С.31-45.
5. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. /Психологический очерк., – М., 1967.- 83 с.
6. Выготский Л.С. Педагогическая психология /Под ред. В.В.Давыдова. – М., 1991.- 295 с.
7. Гильбух Ю.З. Темперамент й пізнавальні здібності школяра. (Психологія, діагностика, педагогіка).- К.: Інститут психології АПН України, 1993.- 214 с.
8. Гильбух Ю.З. Умственно одаренный ребенок.- К.: Институт психологии АПН Украины, 1993.- 167 с..
9. Клименко В.В. Как воспитать вундеркинда. – Харьков, 2006.- 191 с.
10. Клименко В.В. Механізм творчості: чи можна його розвивати? //Шкільний світ, № 2-3, 2001.- С.3-7.
11. Мелхорн Г., Мелхорн Х. Гениями не рождаются: общество и способности человека: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1999.- 160 с.
12. Обдарована дитина. Науково-практичний освітньо-популярний журнал. –К.: "Социс", № 1.- 2003, № 2, 3.- 2006, №№ 1, 3, 5, 8.- 2008.
13. Петровский А.В. Психология развивающейся личности. – М.: Просвещение, 1999.- 378 с.

14. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий. Учебн. пособие.- М., 1981.- 256 с.

15. Позашкільна педагогіка: пошук і проблеми. /Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К., 20-24 вересня 2004 р.: Тези доповідей та виступів /Ред. кол.: С.В. Кириленко (керівник) та ін. – К.: ІСДО, 1995.- 264 с.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

<http://www.socionet.narod.ru/>.

<http://www.i-soc.kiev.ua/>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Завдання вербальних та образних тестів на виявлення креативності.

Приклад вербальних тестів.

Завдання 1-3: Запитання та фантазії. Загальним стимулом є малюнок ельфа, який розглядає своє відображення у ставку. Підліткам пропонують за 5 хвилин задати по цій картинці якнайбільше питань (завдання 1), далі придумати якнайбільше причин цієї події (завдання 2) і, нарешті, перелічити їх наслідки (завдання 3). На всі три тести дається 15 хвилин.

Завдання 4. Удосконалення іграшки. Стимулом слугує малюнок надувного іграшкового слона. В інструкції пропонується назвати різноманітні шляхи (можливості) зміни цієї іграшки (10 хвилин на виконання).

Завдання 5. Незвичайне використання. Модифікація тесту Дж. Гілфорда. Необхідно придумати якнайбільше варіантів нового використання картонних коробок (10 хвилин).

Завдання 6. Незвичайні питання (про картонні коробки). Час виконання 5 хвилин.

Завдання 7. Неймовірні ситуації. Пропонується представити, наприклад, що до хмар прикріплені мотузки, які звисають до землі, і висловити якнайбільше здогадів і пропозицій про наслідки цієї ситуації (5 хвилин).

Кожний з вербальних тестів відображає різні види творчої активності, головні з них: проява цікавості, ймовірне прогнозування, висування гіпотез, установлення причинно-наслідкових зв'язків (завдання 1-3, 7); шляху удосконалення ідеї (адаптація, додавання, комбінування, врахування тощо – завдання 4); подолання ригідності мислення (завдання 5, 6).

Приклад образних тестів.

Завдання 1. Конструювання картин. Підлітку пропонується вирізати овальну фігуру з яскравого паперу яка за формою нагадує плід бобу або краплі, приклеїти її до чистого листа і додати різні лінії так, щоб вийшла оригінальна картинка, а потім придумати назву до неї чи історію (10 хвилин на виконання).

Завдання 2. Закінчений малюнок. Стимулами служать 10 незавершених фігур, які потрібно доповнити так, щоб вийшли предмети чи сюжетні картинки, а потім придумати назву до них (10 хвилин).

Завдання 3. Лінії. Стимулюючий матеріал являє собою повторювані фігури – 30 пар рівнобіжних ліній, або круги. Необхідно довершити ці фігури до предметів чи сюжетів (10 хвилин).

Додаток Б.

Рекомендації педагогічним працівникам позашкільних закладів.

1. Намагайтеся знайти в дитині те, за що його можна похвалити, а не те, за що посварити.
2. Знайте, що підлітку тоді цікаво з Вами, коли Вам цікаво з ним.
3. Давайте можливість кожному підлітку зробити своє маленьке відкриття.
4. Якщо підлітку важко, то знайдіть для нього таке завдання, яке йому під силу.
5. Не нав'язуйте підлітку своїх форм роботи, він повинен вибрати їх сам.
6. Чим вище рівень емоційного комфорту, тим більше шансів на успіх у роботі.
7. Пам'ятайте, що помилка одного може породити думку іншого. Не лякайтеся дитячих помилок.
8. Не бійтеся зробити вид, що Ви чогось не розумієте, всьому завжди можна і потрібно знайти розумне обґрунтування.
9. Не бійтеся зізнатися в тому, чого самі не знаєте.
10. Не намагайтеся пояснити підлітку те, до чого він може додуматися сам.
11. Вступайте в діалог з підлітками тільки в тому випадку, якщо у Вас є розумні аргументи за чи проти висловлення дітей.
12. Не жадайте від дитини словесних формулювань і узагальнень до того, як вона виконає предметну дію яке-небудь чи завдання.
13. Підручники носять рефлексивний характер: діти разом з дорослими конструюють їхній зміст.
14. Пам'ятайте, що невдачі в житті бувають двох типів – недолік любові і занижена самооцінка. Щоб їх уникнути, підліток особливо гостро має потребу в

почутті власного гідності, увазі і повазі з боку оточуючих. Просто кохайте і поважайте дітей, і не бійтеся їм показати це.

Додаток В

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ БАТЬКІВ

Що потрібно врахувати, вибираючи гурток чи секцію для своєї дитини

Почати, мабуть, варто з аналізу того, до чого, на ваш погляд, у вашого сина або дочки є здібності, нахили, що їх цікавить. Не обов'язково, щоб у дитини був талант до чогось. Оскільки в більшості випадків ми переслідуюмо мету організації дозвілля дитини, емоційної розрядки від нагромадилося за день напруги, іноді доцільно вибрати вид діяльності, до якого у дитини немає ніяких здібностей, але зате є бажання займатися. Виняток становлять секції, для занять в яких необхідно спочатку володіти певними здібностями і навичками. Якщо у дитини їх немає, то її не візьмуть, яке б велике не було її бажання.

Поцікавтеся думкою дитини. Можливо, у нього вже є на прикметі який-небудь гурток, в який вона хотіла би ходити. А може бути, вона взагалі нічого про це не знає. Тоді вам доведеться пояснити, для чого це їй потрібно, і розповісти про можливі варіанти, запропонувавши на вибір найпривабливіші. Не варто записувати дитину в секцію, не порадившись. Звичайно, діти не завжди в змозі правильно оцінити ситуацію і прийняти усвідомлене рішення. Іноді їм здається, що вони взагалі нічого не хочуть. Іноді, навпаки, як у вірші Агнії Барто, "драмгурток, кружок по фото, а мені ще й співати хочеться ...". Іноді дитина вибирає щось, що їй зовсім не під силу, тільки тому, що там займається однокласник, на якого вона хоче бути схожим. Але все ж водити дитину проти її волі туди, куди вона не хоче, не варто: це не принесе задоволення ні вам, ні вашій дитині.

Якщо син чи донька наполягають на своєму, не погоджуються з вашими доводами, то можливий варіант, при якому ви поступіться. Вибір гуртка не настільки відповідальний, як вибір школи. У гіршому випадку дитина незабаром кине той гурток, в який так рвався. Для нього це буде корисним життєвим досвідом: наступного разу він буде більш критично оцінювати себе і

уважніше прислухатися до порад батьків. Якщо дитина не впоралася з тим, до чого прагнула, не варто говорити: "Ага, я ж казала тобі, а ти не слухав!" Краще спокійно, без докорів обговоріть з нею причини невдачі.

Доцільно поцікавитися, де займаються друзі дитини по школі, по двору. Їй буде комфортніше, якщо і позашкільні заняття будуть проходити в її звичному колі спілкування.

Якщо ж у дитини не складаються стосунки з однолітками, то, можливо, спілкування на нейтральній території допоможе їх налагодити. Однак будьте обережні, якщо у дитини явно негативні стосунки з однокласниками, не варто записувати її в ту ж секцію, де займаються його "недрузи". Конфлікт "переселиться" разом з ним в новий колектив, і відвідини гуртка стануть для дитини не задоволенням, а покаранням. Краще почати все з чистого аркуша. Раптом в новому колективі дитині більше пощастить?

Близькість гуртка до будинку, школі теж важливий фактор. Адже дитині або доведеться ходити туди самому, або в супроводі когось із дорослих. Відвідування нехай навіть найбільш прекрасного клубу на іншому кінці міста навряд чи гарна ідея. Дорога відніме надто багато часу і буде дуже стомлююча для дитини.

З практичної точки зору, безумовно, має значення і ціна, в яку вам обійдеться подібний розвиток і розвага дитини. Вибирайте гурток, який ви дійсно в змозі оплатити. Швидше за все, якщо ви зупините свій вибір на чомусь нечувано дорогому, ви і від дитини почнете вимагати відповідних жертв: щоб не пропускаяв заняття, щоб старався з усіх сил, щоб були відчутні результати. А інакше, за що ви віддаєте буквально-таки останні гроші?! А насправді заняття повинні приносити радість вашій дитині і вам.

Якщо ви приблизно визначилися з секцією (або секціями), куди хочете віддати дитину, відправляйтеся в розвідку на місцевість. Прийшовши в клуб, поспілкуйтеся з викладачем, керівником гуртка. Порадьтеся з батьками дітей, які там вже займаються. Якщо є можливість, поцікавтеся думкою самих дітей. Озирніться, затишно чи в клубі, чи є все необхідне для занять. Обов'язково

дізнайтеся, що ще вам доведеться принести для занять дитини, яка прийнята форма одягу.

Якщо вам все сподобалося і умови вас влаштовують, відвідайте з дитиною пробне заняття. Як правило, воно безкоштовне. Після заняття дізнайтеся, чи сподобався йому керівник, інші діти, самі заняття. І якщо сподобалося, значить, можна сміливо записуватися.

У батьків, які записали дитину в секцію, виникає нова проблема: справ стало більше, а кількість годин у добі все та ж. Необхідно по-новому організувати час сина чи доньки, щоб все-все встигнути.

- Час і день тижня слід вибирати з урахуванням індивідуальних особливостей дитини. Наприклад, якщо після школи він дуже втомлюється або не може робити уроки без вашого контролю, то секцію доцільніше відвідувати після уроків, а домашні завдання робити ввечері, коли дитина відпочине або коли прийдуть з роботи тато і мама. Заняття можуть бути в робочі дні або тільки по вихідним. Останній варіант варто вибрати, якщо на тижні дитини нікому водити в гурток, а сам він добратися не може, або якщо у дитини дуже велике навантаження в школі.

- Частота і тривалість занять залежать від багатьох факторів: працездатність дитини, навантаження в школі, складність занять у секції, можливості батьків з супроводження дитини. Єдине загальне правило, яке слід мати на увазі: заняття не повинні перетворюватися для вашої родини в покарання.

- Скільки гуртків може відвідувати дитина? Відповідь проста: стільки, на скільки у дитини вистачить часу, сил і бажання, а у вас - грошей.

- Якщо заняття в секції для вас не важливіше за навчання (а як правило, це так), то очевидно, що захоплення дитини не повинно шкодити навчальному процесу. Завдання батьків - організувати час дитини таким чином, щоб вона усе встигала. При цьому бажано, щоб спочатку була виконана вся обов'язкова робота, а потім вже розваги. Подібне правило може бути одним з пунктів договору між вами і дитиною.

Бажано залучити саму дитину до розробки плану дня. Є імовірність того,

що вона буде дотримуватися режиму дня, який начебто розробила сама, а не змушена була підкоритися. При складанні плану дня пропонуйте дитині альтернативи, можливість вибору. Зрештою, саме їй доведеться жити за цим планом.

- Ясно дайте зрозуміти дитині, що гурток - це задоволення, яке вона може втратити при поганій поведінці. Достатньо один раз на самому початку однозначно і категорично пояснити це дитині. Але ні в якому разі не використовуйте це як шантаж при найменшому непослуху.

Заздалегідь позбудьтеся ілюзій. Дитина ще досить мала і не в змозі нести за себе повну відповідальність. Її інтереси нестійкі. Це означає, що навіть при сприятливому розвитку подій вам доведеться бути в курсі того, коли і які у дитини заняття, що вона повинна підготувати, що вона повинна принести з собою. Знати це потрібно не для того, щоб робити все за дитину, а для того, щоб підстрахувати її. Якщо вже вона забуде - нагадайте. Не раз і не два вам доведеться умовляти дитину піти на заняття, навіть в улюблений гурток. Однак робити це варто тільки в тому випадку, якщо ви дійсно впевнені, що небажання йти в секцію у дитини пов'язане з миттєвим настроєм, а не є стійким небажанням займатися там взагалі.

Пам'ятайте, що ви піклуєтесь про фізичний, психічний, творчий, соціальний розвиток своєї дитини. Хіба так вже великі труднощі, з якими ви стикаєтесь, в порівнянні з вашою метою?

Додаток Г

Анкета для учнів 8-9 класів Свердловського ліцею №1

Якщо ти відвідуєш гурток або секцію:

1. Які гуртки, секції ти відвідуєш у вільний час?
2. Як довго ти відвідуєш гурток чи секцію?
3. Чому ти обрав саме цей гурток?
4. Чи відчуваєш ти труднощі під час занять?
5. Як ти вважаєш, чи приносять тобі користь ці завдання?
6. Як часто ти хотів би займатися у гуртку чи секції?
7. У якому настрої ти перебуваєш під час занять?
8. Чи плануєш ти продовжити відвідування гуртка, у якому займаєшся?

Якщо ти не відвідуєш гурток або секцію:

1. Чому ти не відвідуєш гурток або секцію? Чим ти займаєшся у вільний час?

Дякуємо за відповіді.